

DATE DOWNLOADED: Mon Feb 7 10:44:14 2022

SOURCE: Content Downloaded from [HeinOnline](#)

Citations:

Bluebook 21st ed.

Wibren van der Burg, *Civil Disobedience in Focus*, 22 R & R 237 (1993).

ALWD 7th ed.

Wibren van der Burg, *Civil Disobedience in Focus*, 22 R & R 237 (1993).

APA 7th ed.

van der Burg, W. (1993). *Civil Disobedience in Focus*. *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie*, 22(3), 237-239.

Chicago 17th ed.

Wibren van der Burg, "Civil Disobedience in Focus," *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie* 22, no. 3 (1993): 237-239

McGill Guide 9th ed.

Wibren van der Burg, "Civil Disobedience in Focus" (1993) 22:3 R & R 237.

AGLC 4th ed.

Wibren van der Burg, 'Civil Disobedience in Focus' (1993) 22 *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie* 237.

MLA 8th ed.

van der Burg, Wibren. "Civil Disobedience in Focus." *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie*, vol. 22, no. 3, 1993, p. 237-239. HeinOnline.

OSCOLA 4th ed.

Wibren van der Burg, 'Civil Disobedience in Focus' (1993) 22 R & R 237

-- Your use of this HeinOnline PDF indicates your acceptance of HeinOnline's Terms and Conditions of the license agreement available at

<https://heinonline.org/HOL/License>

-- The search text of this PDF is generated from uncorrected OCR text.

-- To obtain permission to use this article beyond the scope of your license, please use:

[Copyright Information](#)

BESPREKINGEN EN AANKONDIGINGEN

Hugo Adam Bedau (ed.), *Civil Disobedience in focus*, Routledge, London / New York 1991, 217 p.

Hugo Bedau redigeerde in 1969 een veelgebruikte bundel over burgerlijke ongehoorzaamheid. Na ruim twintig jaar is het blijkbaar tijd om opnieuw een bundel over hetzelfde onderwerp uit te geven. De ontwikkelingen sinds 1969, zowel in de praktijk als in de theorie, vormen hiervoor zeker voldoende reden. De vraag is echter of de selectie door Bedau werkelijk recht doet aan deze ontwikkelingen.

Op het eerste gezicht is dit wel het geval: van de twaalf teksten zijn er acht van na 1969. De bundel bevat allereerst de vier 'klassieken': Plato (delen uit de Crito – waarom wordt het bestaan van de Apologie met een toch duidelijk andere strëkking niet eens genoemd?), Henry Thoreau, Martin Luther King en John Rawls. Verder is er dan conservatieve kritiek door Storing en dan meer sceptische kritiek door Raz op het bepleiten van een recht op burgerlijke ongehoorzaamheid. De zes overige teksten door Bedau, Singer, Morreal, Haksar, Greenawalt en Smart passen in de liberale traditie. Uitgangspunt is dat burgerlijke ongehoorzaamheid in principe gerechtvaardigd kan zijn; de filosofische discussie gaat vooral over de vraag aan welke voorwaarden voldaan moet worden. De weinig verrassende thema's in deze teksten zijn onder meer het verschil tussen directe en indirecte ongehoorzaamheid en de vereisten die in Nederland bekend geworden zijn als de tien criteria van Schuyt, zoals geweldloosheid, het beroep op gedeelde rechtvaardighedsopvattingen, openbaarheid en acceptatie van vervolging en straf. Een vrij summiere inleiding en een zeer beperkte literatuuropgave completeren het beeld. Opvallend is het theoretisch karakter van de bundel; de praktijk en de context van burgerlijke ongehoorzaamheid komen eigenlijk alleen in de tekstfragmenten van Thoreau en King aan bod.

In deze eeuw kunnen we tenminste vier grotere golven van burgerlijke ongehoorzaamheid constateren. De eerste golf bestaat uit de acties van Gandhi in Zuid-Afrika en later in India: Gandhi benadrukt hierbij sterk de persoonlijke bewustwording en ontwikkeling van de actievoerders, die door het deelnemen aan de acties veranderen van machteloze onderdanen in autonome burgers. Dit element van persoonlijke emancipatie is sterk terug te vinden in het begin van de tweede golf, de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten en in de opvattingen van Martin Luther King. Door de verruiming tot acties, in het bijzonder tegen de Vietnam-oorlog en de kernbewapening en voor democratisering komt dit persoonsgerichte aspect meer op de achtergrond. Deze tweede golf geeft aanleiding tot een uitgebreide filosofische discussie. Theoretici proberen, een verdediging en rechtvaardiging van burgerlijke ongehoorzaamheid te geven tegen conservatieve verwijten dat het de sociale orde ondermijnt. De acties worden juist gepresenteerd als democratisch legitiem; om deze bevoorrechte status te bereiken wordt een aantal beperkende voorwaarden gesteld. Beeldbepalend in deze theorievorming is in de Angelsaksische wereld het werk van John Rawls (zijn artikel uit 1968 werd in 1971 verwerkt in *A Theory of Justice*); in het voetspoor daarvan zorgt in Nederland de dissertatie van Kees Schuyt (*Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*, 1972) voor een bijna Kamerbrede aanvaarding van de legitimiteit van burgerlijke ongehoorzaamheid.

Rond 1980 doet zich in West-Europa een derde golf voor. De voornaamste kristallisatiepunten zijn de protesten tegen kernenergie en kernwapens. Daarnaast zijn in Nederland belangrijk de kraakbeweging, de milieubeweging en de acties rond de zogenaamde 'Kerkmarokkanen'. In die landen waar de liberale visie redelijk gemeengoed is geworden, zoals in Nederland en de V.S., is een duidelijke radicalisering van de acties en van de theorievorming te constateren.

De keuze voor burgerlijke ongehoorzaamheid wordt primair een kwestie van tactiek; de beperkende voorwaarden van Rawls en Schuyt worden als knellend en legitiem ervaren. De vraag is niet meer: wanneer heb ik een recht op burgerlijke ongehoorzaamheid, maar: zijn er doorslaggevende redenen om de wet te gehoorzamen ook al heb ik goede redenen om dat niet te doen? Deze bundel bevat een gematigde variant van deze kritiek door Joseph Raz; in Nederland is een meer radicale variant onder meer geuit door Freek Bruinsma en mijzelf.

In Duitsland is de situatie overigens anders. De jaren zestig hebben daar niet tot een liberale houding geleid, maar juist tot een grote angst voor revolutionaire acties. Gevolg is dat de pleidooien voor burgerlijke ongehoorzaamheid rond de 'Nachrüstung' daar vooral een Rawlsiaanse lijn volgen: de democratische legitimiteit ervan moet nog worden waargemaakt. (Vgl. voor een uitstekend overzicht de dissertatie van Thomas Laker, *Ziviler Ungehorsam: Geschichte - Begriff Rechtfertigung*, Baden-Baden: Nomos, 1986).

Een vierde golf tenslotte doet zich voor in Oost-Europa rond 1990, met name in de Baltische staten. De Gandhianaanse actiemethoden zijn hierbij weer een belangrijke inspiratiebron. Opmerkelijk is overigens dat hier – evenals bij Gandhi – het begrip burgerlijke ongehoorzaamheid wordt ingeroepen tegen een illegitiem regime, iets wat duidelijk buiten de Rawlsiaanse kaders valt.

Naast deze vier golven zijn er natuurlijk nog tal van andere acties die als burgerlijke ongehoorzaamheid betiteld kunnen worden. In de Verenigde Staten gaat het bij voorbeeld om de Sanctuary Movement, die illegale vluchtelingen verbergt, en om de acties tegen de apartheid, waarbij tal van beroemdheden zich laten arresteren wegens symbolische protesten bij de Zuidafrikaanse ambassade. Internationaal zijn bekend geworden de acties rond weigering van defensiebelasting en tal van milieu-acties. Opvallend is hierbij dat de meest bekende actiegroep die dergelijke acties uitvoert – Greenpeace – het vermijdt om de term burgerlijke ongehoorzaamheid te gebruiken. Dit geeft al aan dat de bijna mystieke glans die in de jaren zestig en zeventig aan het begrip kleefde blijkbaar grotendeels is verdwenen.

Van een bundel verschijnend in 1991 zou men mogen verwachten dat daarin aandacht wordt besteed aan de derde en de vierde golf van burgerlijke ongehoorzaamheid. Dit is immers de actualiteit waarin een dergelijke bundel relevantie verkrijgt. Bedauw's keuze schiet hierin echter volledig tekort. Slechts twee tekstfragmenten dateren uit de jaren tachtig en ook deze blijven grotendeels binnen de liberale en Rawlsiaanse kaders. Zelfs interessante recente bijdragen binnen het liberale paradigma ontbreken, zoals het onderscheid dat Dworkin heeft voorgesteld tussen de rechtvaardiging van 'integrity-based', 'principle-based' en 'policy-based' acties. Burgerlijke ongehoorzaamheid verwordt door een dergelijke benadering tot een filosofisch leerstuk, in zichzelf besloten en los van de social werkelijkheid. Dat is jammer. De ontwikkelingen in de Baltische landen hebben laten zien dat het een aktievorm is die, in specifieke historische en sociale omstandigheden, mensen blijft inspireren. Willen filosofen in de liberale Rawlsiaanse traditie burgerlijke ongehoorzaamheid weer tot een in de praktijk bruikbaar en verdedigbaar idee omsmeden, dan is er **meer** nodig dan abstracte filosofische analyses. De strijd tegen het autoritaire law-and-order-model is in de westerse wereld nu theoretisch wel grotendeels gewonnen. Een verdere theoretische ontwikkeling rond burgerlijke ongehoorzaamheid vereist m.i. ten minste op drie terreinen verder onderzoek en reflectie.

Een eerste opgave is de gedachtenwising met de radicale en de revolutionaire kritiek op de gangbare theorieën – vormen van kritiek die in deze bundel (m.u.v. Joseph Raz's alternatief liberalisme) ontbreken. Misschien is het niet geheel onzinnig om – zoals de gangbare liberale theorieën doen – argumenten voor gehoorzaamheid te construeren op grond van een sociaal contract, een convenant of een bestaande loyaliteit aan een gemeenschap. Maar wil men

overtuigen, dan zal men met sterkere en filosofisch valide argumenten moeten komen. Het lijkt mij niet uitgesloten dat een open debat tussen liberale verdedigers van burgerlijke ongehoorzaamheid en meer radicale critici resulteert in een voor beide partijen aanvaardbare, verrijkte en ook in de jaren negentig bruikbare theorie van burgerlijke ongehoorzaamheid.

Een tweede noodzakelijke opgave is een vergelijkende studie van acties van burgerlijke ongehoorzaamheid (m.a.w. een geactualiseerde versie van het sociologisch deel van Schuyts dissertatie, waarin uit een groot aantal landen materiaal zou moeten worden verwerkt). Waarom is het begrip van burgerlijke ongehoorzaamheid in Duitsland in de jaren tachtig ineens populair geworden en waarom is het in sommige Oosteuropese landen rond 1990 wel aangeslagen en in andere niet (en in bij voorbeeld Frankrijk evenmin)? Waarom speelt het begrip in de moderne milieubeweging nauwelijks meer een rol, terwijl veel acties toch bijna klassieke voorbeelden van gerechtvaardigde burgerlijke ongehoorzaamheid lijken te zijn? Met andere woorden: welke culturele en sociale omstandigheden vormen de voedingsbodem voor een dergelijke actieform? Een historische en cultureel-sociale situering van burgerlijke ongehoorzaamheid ontbreekt geheel in de bundel van Bedau. In de literatuuropgave is Peter Singer bij voorbeeld de enige moderne 'Europese' auteur. Op zijn minst had hier een ingang tot de inmiddels omvangrijke Duitse literatuur moeten worden geboden.

De derde opgave lijkt me nog de allerbelangrijkste. Wanneer men, in het voetspoor van Raz, de aandacht verlegt van een recht op burgerlijke ongehoorzaamheid naar een plicht tot of een goede reden voor burgerlijke ongehoorzaamheid, wordt de vraagstelling veel complexer. Allerlei vragen van effectiviteit, strategie en tactiek gaan een rol spelen. Moet men rekening houden met tegenreacties en nevengevolgen? Onder welke voorwaarden kan men verwachten dat burgerlijke ongehoorzaamheid een zinvol en effectief middel is – een eis waaraan toch vaak voldaan moet zijn, wil een actie überhaupt gerechtvaardigd zijn. Om een concreet voorbeeld te noemen. Het lijkt er op dat conservatieve christelijke groepen in de Verenigde Staten in de jaren negentig abortus als centraal aktiethema zullen vervangen door homoseksualiteit. De traditie van Gandhi en King met het sterke accent op persoonlijke emancipatie suggereert dat in dit conflict burgerlijke ongehoorzaamheid een zinvolle actieform kan zijn voor lesbische en homoseksuele actiegroepen; maar om te kunnen bepalen of dit werkelijk het geval is, is een strategische analyse nodig. Zo zijn er tal van voorbeelden: wanneer zijn ongehoorzaamheidsacties van belastingweigering, van Greenpeace, van buurtbewoners voor veilige straten zinvol? Voor de beantwoording van dergelijke – ook in filosofisch opzicht wezenlijke – vragen is een nauwkeurige analyse nodig van de praktijkervaringen van ongehoorzaamheidsacties. Het is daarom een ernstig gemis dat in de bundel van Bedau deze praktijkervaringen ontbreken – een duidelijke achteruitgang ten opzichte van zijn vorige bundel, waarin juist een aantal aansprekende praktijkverhalen was opgenomen.

De conclusie is duidelijk. Voor *Civil disobedience in focus* heeft Bedau een veel te beperkte focus gekozen, waardoor het een geïsoleerde verzameling filosofische essays is geworden. Deze bundel heeft teveel gebreken om zijn verschijning te rechtvaardigen en bevat zeker niet, zoals Bedau pretendeert, voldoende materiaal 'to examine if not to answer the major questions that arise whenever civil disobedience is advocated, discussed, or carried out' (p. 4) Om die pretentie waar te maken is een geïntegreerde studie nodig waarin filosofische, sociaalwetenschappelijke en historische analyses elkaar aanvullen. Alleen dan kunnen we een theorie voor burgerlijke ongehoorzaamheid ontwikkelen die meer is dan een historisch recht of een in zich zelf besloten, abstract filosofische doctrine.

Wibren van der Burg